

Maria Kowalewicz

Samookreślenie się zawodowe i technologie innowacyjne rehabilitacji dzieci niepełnosprawnych

Studia Politicae Universitatis Silesiensis 9, 163-171

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Kowalewicz

Samookreślenie się zawodowe i technologie innowacyjne rehabilitacji dzieci niepełnosprawnych

Abstract: Professional self-identification and innovative technologies of rehabilitation of disabled children

The national programme, which acts on the permanent basis, which includes the experience of scientific schools, non-governmental and social organizations, state establishments and departments, business structures, which aim is to work out measures for integration of disabled people in the processes of social and economic development of the country as a non-standard innovative potential of society, is presented in the article.

The results of the realization of the programme will be: renewing of the technologies of education of disabled children, who do not attend education establishments; studying disabled children according to new education programmes; professional training of children in highly technological specialities; growing of the quantity of pupils, educated with the help of informational technologies; raising of the quantity of graduates within the programmes of full basic education.

Key words: professional self-identification, innovative technologies of rehabilitation, disabled children

Według danych Ministerstwa Pracy i Ochrony Społecznej, obecnie na Białorusi mieszka 512,5 tys. niepełnosprawnych, w tym 28 tys. dzieci-inwalidów w wieku do 18 lat. Bezrobocie wśród niepełnosprawnych osiąga poziom 80%. Białoruskie Stowarzyszenie Inwalidów jednoczy ponad 66 tys. ludzi o znacznym i umiarkowanych stopniu inwalidztwa. Ogólna liczba pracujących w przedsiębiorstwach Stowarzyszenia składa się z ponad 3 tys. osób, z których około 2 tys. to niepełnosprawni.

Zmiany koncepcyjne, jakie dokonują się teraz w Republice Białoruś w sferach psychologicznej, społeczno-pedagogicznej, politycznej, w dzie-

dzinie prawa oraz odnośnie do nauczania zawodowego i zatrudnienia ludzi z anomaliami rozwoju określają zmiany ich statusu w społeczeństwie. Teraz akceptuje się prawo ludzi z ograniczonymi możliwościami do samodzielnego zamieszkania, pracy, nauki, rozwoju i udziału w życiu¹.

Białoruskie Stowarzyszenie Inwalidów opowiada się za jak najszybszym dołączeniem Białorusi do państw sygnatariuszy Konwencji o prawach niepełnosprawnych, która została przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w roku 2006 i zaczęła obowiązywać dwa lata później. Do dzisiaj dokument ten ratyfikowały 143 państwa.

Niepełnosprawni na Białorusi teoretycznie mogą starać się o przyjęcie do wszystkich instytucji nauczania w kraju, przy tym korzystają z ulg podczas przystępowania do konkursu: w większości przypadków wystarczy im zdać egzaminy na jakąkolwiek ocenę pozytywną. Ale problem polega na tym, że państwowe bezpłatne wykształcenie u nas, w tradycjach gospodarki planowej, rygorystycznie zorientowane jest na potrzeby ekonomiki. Chodzi tu o średnie statystyczne przedsiębiorstwa i instytucje sfery budżetowej, gdzie, według skierowania uczelni wyższych, techników i szkół zawodowych, powinni pracować absolwenci. Dlatego podczas starania się przez niepełnosprawnego o przyjęcie na studia wymaga się od niego zaświadczenia komisji lekarskiej potwierdzającego, że po zakończeniu wybranej szkoły będzie w stanie pracować w wybranej specjalności. W ten sposób, wybrawszy szkołę, trzeba albo przekonać lekarzy o swojej przydatności dla danego przedsiębiorstwa po otrzymaniu specjalności, albo bronić swojego prawa do równego dostępu do wykształcenia w drodze sądowej. W praktyce okazuje się, że dla osób niepełnosprawnych łatwiej dostępne są wydziały mieszczące się w dziedzinie humanistyki.

Pozostaje jeszcze jeden problem dotyczący osób z dysfunkcją narządu ruchu — w kraju nie ma instytucji edukacyjnych, w których architektoniczne warunki nauki byłyby przystosowywane do ich właściwości. Niemniej jednak na Białorusi można znaleźć nawet niepełnosprawnych na wózku inwalidzkim, którzy niesamowitym wysiłkiem, własnym i swoich bliskich, zdobywają wykształcenie wyższe. Jeśli osoba niepełnosprawna dostanie się na studia dzienne uczelni wyższej albo do technikum, to będzie w stanie otrzymywać emeryturę i stypendium i, prawdopodobnie, jako pierwsza otrzyma akademik (jednak pokój może się mieścić na czwartym piętrze w budynku bez windy). Dobrze uczący się studenci niepełnosprawni mogą pretendować do stypendium imiennego Białoruskiego Stowarzyszenia Inwalidów. Jeśli ta droga wyda się zbyt trudna, liczne specjalności (oprócz lekarskich) można

¹ Закон Республики Беларусь “О предупреждении инвалидности и реабилитации инвалидов” — 22 июля 2008 г. № 422-3. Принят Палатой представителей 17 июня 2008 года. Одобрен Советом Республики 28 июня 2008 года.

otrzymywać, studiując zaocznie. O perspektywach samookreślenia się zawodowego można radzić się konsultanta rejonowej służby zatrudnienia, a także lekarza rehabilitologa w przychodni.

Dostępny jest również alternatywny wariant zdobywania wykształcenia przez niepełnosprawnych. Absolwentów szkół średnich z dysfunkcją ruchu co roku przyjmuje moskiewska wyższa szkoła-internat dla niepełnosprawnych. Oprócz nauki na kierunkach edytorstwo i redagowanie, lingwistyka i komunikacja międzykulturowa, ekonomika pracy, matematyka stosowana oraz prawo — instytut zapewnia słuchaczom bezpłatne zamieszkanie i wyżywienie. Białorusini są przyjmowani tam na równych z Rosjanami zasadach, zadbać trzeba tylko o ubezpieczenie zdrowotne. Co prawda, podczas rekrutacji ulgi dla inwalidów nie pomogą, ponieważ konkurentami są niepełnosprawni, a na każdy kierunek przyjmuje się maksymalnie 10 osób. Lecz Białorusini dostają się tam dosyć często, ponieważ zwykle są przygotowywani lepiej niż przyjezdni z peryferii rosyjskich. Inwalidom korzystniej skończyć szkołę średnią i próbować udać się na wspomniane studia albo otrzymać wykształcenie wyższe na Białorusi. Przecież im wyższy poziom wykształcenia, tym większa szansa znalezienia pracy. Jednak o specjalnie urządzonych miejscach dla pracowników niepełnosprawnych z dysfunkcją ruchu na Białorusi można tylko marzyć.

Dostępna jest również forma kształcenia na odległość. Białoruski Uniwersytet Państwowy Informatyki i Radioelektroniki co rok organizuje konferencje naukowo-metodyczne dotyczące kwestii zdalnego kształcenia. Na studia zaoczne tej uczelni były już przyjmowane dzieci sparaliżowane, w tym dzieci z innych miast. Od studentów zaocznych wymagana jest obecność na sesjach, co w infrastrukturze krajowej dla niepełnosprawnego na wózku jest niemożliwe bez stałej pomocy krewnych, ale dla najbardziej zderminowanych to nie jest przeszkodą. Studenci niepełnosprawni uczą się zazwyczaj dobrze i przyswajają specjalność lepiej niż przeciętny student bez ograniczeń fizycznych, ponieważ niepełnosprawni poświęcają nauce więcej czasu.

Zdalnego kształcenia w czystej formie — czyli nauki w domu, kiedy komunikowanie się wykładowcy i studenta przebiega z pomocą Internetu — białoruskie uczelnie wyższe dzisiaj nie proponują. Rzecz w tym, że w krajowym prawie „O wykształceniu” nie przewiduje się takiej formy nauki i dlatego może ona być wprowadzana tylko jako eksperyment. Dzisiaj elementy kształcenia na odległość wykorzystuje się w procesie edukacyjnym na Białoruskim Uniwersytecie Państwowym Informatyki i Radioelektroniki, Białoruskiej Państwowej Akademii Politechnicznej, Akademii Zarządzania przy Prezydencie Białorusi i na Białoruskim Państwowym Uniwersytecie Ekonomicznym. Zazwyczaj są one wprowadzane przede wszystkim na kierunkach związanych z technologiami komputerowymi. Zwykle studenci tych kierunków mają komputery i do tego nauczanie programistów nie

wymaga złożonego wyposażenia laboratoryjnego, w odróżnieniu od procesu nauczania na wydziałach przyrodniczych. Ponadto edukacja na kierunkach informatycznych mniej zależy od bezpośredniego przekazania doświadczenia nauczyciela uczniowi, jak to się odbywa na przykład podczas studiów medycznych. Od przyszłego roku właśnie Białoruski Uniwersytet Państwowy Informatyki i Radioelektroniki planuje uruchomić rekrutację pierwszych na Białorusi studentów na zdalnie sterowaną naukę na kierunkach „Programowe zabezpieczenie technologii informacyjnych” i „Sieci informacyjne i technologie w ekonomice”. Przewiduje się, że obecność studentów na uczelni jest niezbędna tylko na egzaminach — wszystkie inne rodzaje zadań będą wykonywane przez Internet.

Na Białoruskim Uniwersytecie Państwowym Informatyki i Radioelektroniki jest już opracowana koncepcja rozwoju zdalnego kształcenia i według jej autorów w przyszłości na tę formę można będzie przekształcić absolutną większość specjalności. W szczególności fizycy mogą prowadzić w sieci badania laboratoryjne, które bezpośrednio wykonuje personel „żywy” w specjalnie zaopatrzonym laboratorium. Rosja w rozwoju tej formy nauki wyprzedziła Białoruś mniej więcej o 4 lata i tamtejsze uczelnie wyższe już proponują zdalnie sterowaną naukę nie tylko na kierunkach informatycznych, ale i na większości kierunków humanistycznych. Zasada ogólna jest jednak taka, że zdalne formy nauki są rozpatrywane jako wykształcenie dodatkowe i dlatego są płatne. Na Białorusi prawdopodobnie będzie tak samo.

Dla Białorusinów otworzyły się także zachodnie uczelnie wyższe, które już dzisiaj „zwabiają” utalentowanych abiturientów do nauki na dość zróżnicowanych kierunkach. W Internecie jest osobna strona <http://www.grad-schools.com>, informująca o możliwościach zdalnie sterowanej nauki w USA i oferująca szeroki wachlarz programów dla psychologów. Na zachodzie osoby uzdolnione i zdeterminowane mają dużą szansę na znalezienie bezpłatnego programu oraz otrzymanie pomocy finansowej na naukę. Do tego minimum koniecznie trzeba mieć dobrą znajomość języka angielskiego i dostęp do Internetu o każdej porze dnia i nocy, ponieważ proces studiowania na każdym takim kierunku uczelni wyższej wymaga nie tylko wykonania zadań pisemnych, ale i udziału w ćwiczeniach, egzaminach i zaliczeniach w reżimie „realnego czasu”.

Prawa osób niepełnosprawnych są przedmiotem szczególnej uwagi ze strony Organizacji Narodów Zjednoczonych i innych organizacji międzynarodowych. Na Białorusi sporo się robi w sprawie rozwiązywania problemów osób niepełnosprawnych i niepełnosprawności na cywilizowanym poziomie. Niemniej jednak niepełnosprawni jak dawniej pozostają jedną z najmniej chronionych społecznie kategorii ludności w naszym kraju.

Panuje przekonanie, że niepełnosprawny potrafi zrobić to, co czasem przekracza siły zdrowego człowieka: skrupulatnie ocenić sytuację, zoriento-

wać się w niej i użyć jej do formatu wymagań zawodu albo własnego życia — niezastąpione właściwości adwokata, audytora, a także przedstawicieli zawodów sfery ekonomicznej, finansowej oraz społecznej.

W związku z tym rysuje się dzisiaj zapotrzebowanie na program narodowy, działający na stałej podstawie, na którą składałoby się doświadczenie instytucji naukowych, niekomercyjnych i społecznych organizacji, państwowych organów władzy i instytucji, struktur biznesowych, a jego celem byłoby opracowanie programów miar z uwzględnieniem udziału osób z ograniczonymi możliwościami w procesach społeczno-ekonomicznych rozwoju kraju. Osoby niepełnosprawne stanowią bowiem niestandardowy potencjał innowacyjny społeczeństwa.

Proponujemy projekt służący adaptacji nowych technologii nauczania rozwoju dzieci z ograniczonymi możliwościami zdrowotnymi. Celami projektu są:

- doskonalenie procesów nauczania, wychowania, korekcji zaburzeń rozwojowych i adaptacji społecznej dzieci z ograniczonymi możliwościami zdrowotnymi w wieku szkolnym;
- organizacja szkoleń i późniejsze wsparcie metodyczne dla wykładowców i administracji instytucji edukacyjnych kształcących dzieci niepełnosprawne z wykorzystaniem nowych technologii edukacyjnych.

Rezultatami realizacji projektu powinny być: odnowa technologii nauczania dzieci niepełnosprawnych nieodwiedzających instytucji edukacji; nauka dzieci niepełnosprawnych według nowoczesnych programów edukacyjnych; przygotowanie zawodowe dzieci niepełnosprawnych na wysokotechnologicznych kierunkach; zwiększenie liczby uczących się z wykorzystaniem technologii informacyjnych; zwiększenie liczby absolwentów, którzy opanowali programy pełnego wykształcenia średniego.

Podczas realizacji projektu będzie stworzona baza danych, w której zostaną umieszczone programy zawodowe, wnoszące szczególne wymagania do osobnych zdolności funkcjonalnych, spontanicznie aktualizowanych u niepełnosprawnych w procesie ich życia i działalności. W ten sposób zawód dla niepełnosprawnego będzie nie ułatwioną wersją tego, co może wykonywać zdrowy człowiek, a indywidualnie orientowanym sposobem życia i działalności, w którym od początku robi postępy i rozwija się.

To zabezpiecza wzrost motywacji do nauki na koszt organizacji twórczych, badawczych, ukierunkowanych na praktykę kursów na podstawie kompensacyjnych systemów funkcjonalnych, wdrożenie nowych modeli orientacji zawodowej i przygotowania zawodowego dzieci z ograniczonymi możliwościami zdrowotnymi, zarówno bezpośrednio w miejscu zamieszkania, jak i w specjalnych (korekcyjnych) instytucjach edukacyjnych.

Szerokie omówienie, analizę, korekcję i następnie wdrożenie podejść innowacyjnych w rehabilitacji dzieci niepełnosprawnych mogą wesprzeć:

odbywająca się co rok międzynarodowa wystawa specjalistyczna wyposażenia i nowych technologii rehabilitacji kompleksowej inwalidów, konferencje specjalistów danego kierunku, seminaria i okrągłe stoły organizowane przez czołowe centra naukowo-badawcze i informacyjne.

Za jeden z kierunków procesu rehabilitacji dzieci niepełnosprawnych i wspierania ich pełnowartościowej integracji ze społeczeństwem może posłużyć program ochotniczego (wolontaryjnego) ruchu, aktywnie rozwijający się w krajach bliskiej i dalekiej zagranicy.

Działalność wolontaryjna zawsze była i jest honorowa i atrakcyjna, ponieważ pozwala odsłonić najlepsze obywatelskie i ludzkie cechy człowieka, demonstrować dojrzałość osobowości, nie mówiąc o tym, jaką rzeczywistą korzyść społeczeństwu może przynieść. W USA wolontariat jest nazywany „przyzwyczajaniem serca”. Wolontariat — to szczególne spojrzenie na życie, cały światopogląd wchłaniający w siebie wszystko najgodniejsze, co było stworzone w ciągu wielu stuleci w światowej przestrzeni społeczno-pedagogicznej. Dobrowolna pomoc okazywana przez człowieka, grupę ludzi społeczeństwu jako całości albo jednostkom, oparta jest na ideach bezinteresownej służby humanitarnym ideałom ludzkości i nie stawia przed sobą celów otrzymania zysku, opłaty albo wspinania się po szczeblach kariery.

Wolontariat to proces wciągnięcia w nieformalną działalność społeczną ludzi różnego społecznego statusu i wieku. Ruch wolontaryjny szeroko rozpowszechniony w krajach Europy i USA, rozwija się obecnie i w krajach WNP, opierając się nie tylko na doświadczeniu światowym, ale i na krajowych tradycjach ochotnictwa i dobroczynności. Działalność wolontaryjna może być skierowana na osiągnięcie celów pedagogicznych oraz na to, by zostać ważnym elementem wychowania dzieci i młodzieży².

Wolontariat pedagogiczny jest pojmowany jako współdziałanie pedagogów i wolontariuszy z przedstawicielami dorastającego pokolenia, potrzebującymi kompleksowej pomocy w rozwiązywaniu problemów „stawania się” i samokształcenia osobowości. Najbardziej produktywnie zadania wolontariatu pedagogicznego są rozwiązywane w ramach dziecięcych oraz młodzieżowych stowarzyszeń społecznych, będących najbardziej stabilną i ustrukturyzowaną częścią wsparcia pedagogicznego, a także te wspierane przez społeczne instytucje wychowawcze.

Celem wsparcia pedagogicznego ruchu wolontaryjnego jest stworzenie warunków do wciągnięcia studentów w światowy ruch ochotniczy, a także aktywizacja i rozwój ruchu wolontaryjnego na Uniwersytecie Państwowym im. A. Puszkina w Brześciu. Do tego są niezbędne:

² Л.П. Конвисарева: Волонтерское движение как фактор развития социальной активности молодежи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Кострома, 2006. — 211 с. — РГБ ОД, 61:07—13/866.

- popularyzacja idei wolontariatu w środowisku studenckim;
- zachęcenie uczącej się młodzieży do udziału w dobrowolnej, nieodpłatnej pomocy w ramach uniwersytetu, a także instytucji społecznych oraz służb miasta i obwodu;
- stworzenie warunków do aktywizacji młodzieży studenckiej w mających duże znaczenie dla społeczeństwa akcjach i projektach zorganizowanych przez centra społecznej obsługi ludności;
- współpraca na podstawie umowy z partnerami społecznymi oraz komercyjnymi na rzecz społeczeństwa;
- organizacja seminariów i treningów dla uczestników ruchu wolontaryjnego na uniwersytecie.

Do projektowania warunków społeczno-pedagogicznych działalności wolontaryjnej został użyty przez nas integralny model społecznej ochrony ludności (SOL), który we wszystkich krajach powinien funkcjonować według jedynych zasad solidarności, efektywności, adekwatności, ciągłości i udzielania subsydiów. L. Biekrieniew w związku z tym proponuje odnieść do zasad SOL: adresowość przedsięwzięć po SOL, zróżnicowane podejście, kompleksowość pomocy społecznej, szybkość okazania ochrony społecznej, orientację na aktywny i wyprzedzający typ rozwoju SOL, niedopuszczenie do społecznego bycia na utrzymaniu, dostępność i bezpłatność informacji o porządku i warunkach udzielenia wszystkich rodzajów pomocy społecznej, powszechność SOL, solidarność wszystkich warstw ludności, szeroki udział organizacji charytatywnych i społecznych w rozwoju SOL, współdziałanie organów samorządu miejscowego i organizacji niepaństwowych z organami władzy państwowej w dziedzinie społecznej ochrony ludności³.

W procesie badania zostało ustalone, że ruch wolontaryjny jest czynnikiem rozwoju aktywności społecznej młodzieży podczas realizacji następujących warunków społeczno-pedagogicznych:

- wykorzystanie osobowościowo zorientowanych technologii rozwoju aktywności społecznej młodzieży;
- wolny wybór rodzajów i form działalności wolontariuszy mających duże znaczenie dla społeczeństwa;
- pedagogiczne wsparcie przejścia procesu rozwoju społecznej aktywności do reżimu samorozwoju na koszt aktualizacji motywacyjnej sfery wolontariuszy i ich wyjścia na pozycję odruchową;
- harmonizacja różnie ukierunkowanych orientacji na wartości młodzieży, sprzyjająca powstaniu nowych możliwości samookreślenia się i samorealizacji środkami działalności wolontaryjnej;

³ Л.Л. Бекренев: Методологические основы формирования и развития интегративной системы социальной защиты населения в регионе: Дис. д.э.н. СПб., 2002. — 378 с.

- reorientacja wartości duchowych młodzieży na podstawie syntezy tradycyjnego systemu wartościowych orientacji w dziedzinie działalności wolontaryjnej i nowych wzorów tej działalności;
- harmonizacja motywacji społecznej i osobistej w motywacyjnej dziedzinie świadomości samookreślającej się osobowości;
- wychowanie człowieka zorientowanego na moralne imperatywy, uświadamiającego sobie swój związek ze społeczeństwem, ludzkością oraz swój obowiązek wobec innych;
- formowanie motywacji i samokontroli jako poczucia odpowiedzialności i długu w przeciwstawie do motywacji zindywidualizowanej przyjemności i osobistego dobra;
- formowanie zdolności do stawiania celów i sposobów ich osiągnięcia, intrajnych zdolności, pozwalających kontrolować swoje uczucia i czyny, zestawiać je ze społeczną skalą ocen, przewidywać konsekwencje dokonywanych czynów, rozwój podmiotowości społecznej;
- rozwój zawodowego zorientowania osobowości, określonego współzależnością otrzymywanych od społeczeństwa materialnych i duchowych dóbr i wkładem wnoszonym przez tę osobę w rozwój społeczeństwa w procesie jej działalności zawodowej oraz społecznej;
- realizacja potencjału samoorganizacji osobowości przez ujawnienie leżących w niej zalet, zdolności twórczych; satysfakcja z poznawczego i zawodowego zainteresowania, potrzeb, ich orientacja na harmonijny rozwój osobowości, oraz i społeczeństwa; formowanie w studentach odpowiedzialności obywatelskiej i samoświadomości prawnej, inicjatywy, samodzielności, tolerancji, zdolności do pomyślnej socjalizacji w społeczeństwie środkami działalności wolontaryjnej.

Możliwości ruchu wolontaryjnego w rozwoju aktywności społecznej młodzieży uwarunkowane są przez realizację następujących zasad: dobrowolne włączenie ochotników w różne rodzaje działalności mającej duże znaczenie dla społeczeństwa; prawo wyboru środków osiągnięcia celów we wspólnym rozwiązywaniu problemów; uznanie równości osobistych i społecznych potrzeb; uświadomienie sobie poczucia społecznego bezpieczeństwa ochotników przy gotowości bronięcia interesów innych; połączenie samorządu z konsekwentnym rozwojem początków demokratycznych w zarządzaniu; nieformalność, niestandardowość treści działalności; różnorodny skład uczestników; ukierunkowane wykorzystywanie nauki i wychowania jako środków do osiągnięcia celów mających duże znaczenie dla społeczeństwa, a także bardziej osobowościowego i zawodowego wzrostu ochotników.

Ruch wolontaryjny to dobrowolna forma zjednoczenia mająca na celu mobilizację inicjatywy społecznej, osiągnięcie ważnych dla społeczeństwa celów, wspólne rozwiązywanie ogólnych problemów. To inicjatywa sprzyja-

jąca osobowościowemu i zawodowemu wzrostowi jego uczestników i rozwojowi aktywności społecznej młodzieży.

Aby rozwijać potrzebę działalności wolontaryjnej, koniecznie trzeba:

- wciągać młodych ludzi w działalność wolontaryjną jak najwcześniej, żeby później rzeczywiście działalność ta mogła stać się „przyzwyczajeniem serca”;
- zwiększać możliwości młodych ludzi zajmowania się działalnością wolontaryjną w organizacjach miejskich w: szkołach, agencjach, organizacjach społecznych itd.;
- rozwijać etykę świadomości społecznej i służby swojemu społeczeństwu, kierując uwagę młodych ludzi na realne problemy i potrzeby ludności;
- rozwijać pozytywną samoocenę młodych ludzi przez wsparcie ich chęci niesienia pomocy ludziom i wnoszenia swojego wkładu w zmianę realnej sytuacji;
- zakładać zasobowe młodzieżowe centra wolontaryjne, które akumulowałyby dane zarówno o potencjalnych ochotnikach, jak i o placówkach dla nich;
- proponować i podtrzymywać różnorakie programy z udziałem wolontariuszy;
- tworzyć elektroniczne środki zabezpieczenia dostępu wolontariuszy do informacji relewantnych i udzielać im możliwości realizowania swojego potencjału osobowościowego.